

LUCIAN BLAGA ȘI FENOMENOLOGIA

Teodor Vidam

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

1. POZIȚIA FILOSOFICĂ BLAGIANĂ

Întregul viziunii filosofice a lui Blaga nu poate fi deslușit dacă nu avem în vedere temeiul antropologic. Gândirea filosofică din prima jumătate a secolului al XX-lea, din aria culturii europene, a încercat să circumscrie specificul existenței umane în mijlocul lumii. Într-o manieră relevantă a făcut-o Heidegger, mai mult decât Husserl. Firea se manifestă prin prezența și acțiunea ființei și neființei în același timp, a determinării și indeterminării, a semnelor așezării și neașezării. El și-a centrat atenția asupra termenului de *grijă* sau *îngrijorare* și asupra substanței lirice de ultimă expresie a acesteia – *opera de artă*.

Or, conform viziunii filosofice blagiene, omul nu este o ființă decăzută din transcendență și ridicată ulterior iarăși la transcendență. Sistemul filosofic blagian este expresia unui *realism profund*, cu valențe sau filoane metafizice și rezultatul unei critici subtile a metafizicii tradiționale și clasice, precum și a psihanalizei, fenomenologiei și neopozitivismului. Natura nu relevă mistere, ea produce, creează, se manifestă ca atare, oferind sensibilității noastre fenomene, procese, lucruri și peisaje. Numai omul încearcă să-și reveleze aceste mistere. Tipologia misterelor diferă de la o regiune existențială la alta, complexificându-se odată cu fundamentele vieții și ale operei de artă.

„Modurile ontologice, cu orizonturile lor, reprezintă articulațiile arhitectonice cele mai de seamă ale lumii”¹. Cristalul, planta, animalul și omul marchează aceste moduri ontologice mult mai importante și decisive decât cele morfologice. De la modul de a exista ca „eu gânditor” într-o lume dată, pozitiv determinabilă, la admiterea în subsidiar ca *prius* a misterului, un implicat anterior oricărui act teoretic, e o distanță enormă. *Ființarea întru mister și revelare* diferă la Blaga de revelația profesată de doctrina neoplatonică și de alte doctrine moderne, adânc pătrunse de ideea că pentru om este posibilă și o „arătare pură” a misterului existențial.

¹ L. Blaga, *Diferențialele divine*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 11 (*Trilogia cosmologică*), București, Edit. Minerva, 1988, p. 102.

Existența misterului și condiția revelării lui prin actul transcenderii alcătuiește problematica filosofiei blagiene ca ontologie. Acestui prim aliniament îi urmează un alt punct de sprijin, poziția sa epistemologică. Corelațiile dintre *subiectul cunoscător* și *obiectul de cunoscut* la Blaga au o altă încărcătură semnificativă, comparativ cu oricare altă filosofie europeană din secolul al XX-lea. Misterul comportă câteva aspecte calitative esențiale. În cazul lui nu e vorba de o simplă trecere de la cunoscut la necunoscut prin experiența și cunoașterea științifică de factură factologică. Nici mișcarea pe segmentul de dreaptă, nici mișcarea în cerc, după cum nici mișcarea pe suprafața sferei nu pot să redea complexitatea poziției epistemologice blagiene. Căci „existența eului gânditor în orizontul lumii date și existența ca mister într-un orizont de mistere, sunt două moduri ontologice eterogene”². Primul tip de cunoaștere (*paradisiacă*) se realizează în adiacență cu existența omului în lumea sensibilă, concretă în vederea autoconservării omului; al doilea tip de cunoaștere (*luciferică*) se realizează în adiacență cu existența omului ca ființare întru mister și revelare. *Misterul ține de însăși ordinea existențială a lumii*, ca altă față a revelării în orizontul existenței umane.

Cunoașterea luciferică reprezintă *deschiderea spre mister prin actul transcenderii*, dar nu este vorba de transcenderea obișnuită, cotidiană, în procesul cunoașterii cumulative, adică în plan orizontal. Caracterul paradoxal în ce privește actul transcenderii la Blaga este legat de faptul că *transcendentul nu subzistă separat de lumea înconjurătoare, ci el subzistă și prin imanent*. Misterul nu este inaccesibil rațiunii precum incognoscibilul, lucrul-în-sine, un *x* contradictoriu despre care știm că există dar care rămâne invariabil necunoscut.

„Existența în orizontul misterului și în vederea revelării, face parte, în chip esențial, din însăși definiția ființei umane”³. Acesta e tulburătorul *initium* al ființei umane: prezența adâncă și secretă a orizontului misterului ca un pre – dat imanent al conștiinței. Actul transcenderii sub forma sa dublă: *uman => divin sau transascendență* și *divin => uman sau transdescendență* nu caracterizează omul cu adevărat religios și cu atât mai puțin pe cel mistic. Blaga iese din creștinism. El nu e catolic, nici protestant, nici ortodox, ci pur și simplu filosof.

Blaga se opune doctrinei creștine, filosofiei neoplatonice, ideii de Dumnezeu folosită de Descartes ca argument epistemologic, divinității concepută de Spinoza ca *natura naturans*, metafizicii lui Schopenhauer și celei a lui Ed. Hartmann. Acești gânditori nu au fost în stare să dezvăluie natura contradictorie, imperfectă a divinității, adică să nege absolutul ca absolut. Prin *minuscunoaștere* și *antinomiile transfigurate*, Blaga descrie identitatea contradictorie a fondului originar, reproducerea nelimitată pe planul identității din sine și prin sine însuși, fără ca să se împuțineze. În consecință, nu numai *totalitatea* și *plenitudinea* caracterizează principiul prim și fundamental, ci și *antinomia*.

² L. Blaga, *Artă și valoare*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 10 (*Trilogia valorilor*), București, Edit. Minerva, 1987, p. 504.

³ L. Blaga, *Știință și creație*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 10 ..., p. 193.

Totalitatea ca totalitate, existența ca existență nu pot fi definite decât prin elementele care le compun și doar prin determinări în raport cu subiectul. Marele Anonim – consideră I. Mihail Popescu⁴ – exprimă *genul proxim suprem al nesfârșirii lucrurilor* și se raportează numai negativ la toate categoriile care exprimă lucrurile, pe când toate categoriile lucrurilor se încifrează în structurile lui. Prin acest mit, Blaga a întemeiat o *ontologie a cunoașterii*. Acest demers constituie în filosofia europeană a secolului al XX-lea una din cele mai temerare încercări de re-fundare a metafizicii. Prin aportul original al gândirii sale filosofice, Blaga se situează în intervalul valoric dintre G. Marcel și K. Jaspers, iar, împreună cu Ortega y Gasset, el reprezintă manifestarea exemplară în constelația valorică europeană a identității și specificului național.

În conformitate cu viziunea filosofică blagiană, nici fenomenologia, nici morfologia culturii nu reușesc să exprime și să explice fenomenul *stil*. Categoriile stilistice ne conduc spre adâncimile ascunse ale existenței; de aceea, Blaga le numește și categorii abisale. „E ca și cum adâncul spiritului ar avea referințe intenționale la adâncul existenței în general”⁵. Ființa umană este statornicită în coordonatele implicatului fundamental (*orizontul misterelor*) și ale corolarului său (*tendința revelatorie*). Blaga consideră ființa umană ca întreg indivizibil, ca fiind dotată prin constituția sa cu un dublet conceptual, care se prezintă prin garnitura conceptelor cognitive și garnitura categoriilor stilistic-abisale.

„Modul de a exista în pervazul misterului este condiția fără de care nu se poate concepe nici făptura omenească, în deplinătatea ei, și nici antropologia ca disciplină autonomă”⁶. Orizontul misterului se adaugă la orizontul concret, împrumutând acestuia semnificații neprevăzute și cu totul inedite. Fără acest implicat nici măcar operațiile teoretice ale omului n-ar putea să înceapă vreodată. Omul poartă toate stigmatele unei izolări preventive în raporturile sale cu absolutul. Arta își caută izbânda în planul intuiției concrete, știința în planul construcției paradigmatică, mitul pe planul reprezentărilor însuflețite, metafizica pe planul viziunii abstracte, religia prin tendința autototalizării și autodepășirii ființei umane.

Între om și animal nu este numai o deosebire de la specie la specie, ci o depărtare ca de la regn la regn. *Mutația ontologică* săvârșită se numește *cultură*. *Ea este o dimensiune specific umană de a exista*. Cultura implică toate structurile umane, adică *organicul, sufletul, spiritul*, iar aceste structuri tripartite nu ar produce cultura dacă ele nu ar suferi o nouă orientare, adică *ființarea întru mister în vederea revelării*. Oare cum putem considera supoziția lui G. Liiceanu că nu există o istorie a filosofiei românești, „iar Blaga e un compositum din Kant, Cassirer, Jung și Spengler”⁷? Argumentele, dacă le căutăm, le găsim în edificiul

⁴ I. Mihail Popescu, *Mitul metafizic al Marelui Anonim în filosofia lui Blaga*, „Analele Universității București”, Filozofie, anul XXII, nr. 2, 1973, p. 133.

⁵ L. Blaga, *Știință și creație*, ..., p. 176.

⁶ L. Blaga, *Gândirea magică*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 10 ..., p. 267.

⁷ G. Liiceanu, *Declarații de iubire*, București, Edit. Humanitas, 2003, p. 73.

filosofic blagian. Dar, poate cel mai puternic și mai convingător este însuși modul cum Blaga definește termenul de cultură: „Cultura poate fi determinată pe deplin numai în ordine ontologică și metafizică, iar nu în ordine naturală, căci ea este semnul vizibil al unei mutațiuni ontologice în cosmos, dincolo de animalitate și spirit”⁸. Filosoful din Lancrăm, captiv unor revelații liminare, își destăinuie convingerea filosofică cea mai adâncă: o sete secretă ființează în noi, datorită constituției noastre, setea de a ne actualiza în orizontul misterului și revelării, un orizont care ne aparține de drept.

Astfel, *opera de artă* este menită să ne transpună pe acest tărâm prin însăși aspectele ei obiectiv-sensibile. Sub unghi psihanalitic, pozitivist sau fenomenologic sporul adus de opera de artă a fost subprețuit. Orizontul misterului nu a răsărit în om ca să-l ferească; dimpotrivă, acest orizont nu face decât să adâncească nefericirea în orizontul vital cotidian. Blaga își deslușește și împlinește deopotrivă temeiul antropologic, atunci când specifică în mod indubitabil: „Omul singur a devenit *ființă istorică*, ceea ce înseamnă *permanent* istorică, adică o ființă care veșnic își depășește creația, dar niciodată nu-și depășește condiția de «creator»”⁹.

Unei divinități ascunse sau absente, Blaga îi opune o natură eternă și misterioasă sau aspirația către liniștea ființei necreate. Indiferent că ne raportăm la *Trilogia cunoașterii*, la *Trilogia culturii*, la *Trilogia valorilor* sau la *Trilogia cosmologică*, Blaga are în vedere devenirea în realitate și în concept printr-o continuă sporire în extensiune și intensiune, adică gândirea lui înaintea pe „calea regală” a filosofiei europene.

Filosoful român preia și dezvoltă într-o manieră proprie logica speculativă a lui Kant și Hegel. Natura contradictorie a *Marelui Anonim*, demonic și divin în același timp, îndepărtat și ascuns, transcendent și immanent, este la fel ca răul și binele în cazul ființei umane. Misterele deopotrivă ne separă și ne pun în legătură cu absolutul. În dreaptă consecință, misterul în ordinea existenței, aprioricul românesc și actul transcenderii alcătuiesc „cheia de cifru” a edificării sistemului filosofic blagian, pe când elementele adăugate de experiență și prelucrate din celelalte culturi au avut un sens de directă sau indirectă confirmare a acestora.

Făcând din creație rostul și scopul suprem al vieții omului, Blaga subliniază că el poartă însemnele *atitudinii prometeice*, atitudine care uneori merge până la sacrificiu (M. Manole, A. Iancu etc.). Atitudinea etică a lui Blaga e una prometeică și temperat stoică. Ceea ce nu se uită trece în *legendă* și *mit*, piese esențiale ce definesc ethosul autohton, nucleul pulsatoriu de vastă continuitate. Este clar că pentru Blaga, pe lângă calea regală a gândirii filosofice europene, marea tradiție o reprezintă modul adânc de existență al poporului. Dacă nu este așa, filosofia este marfă de import, aventură și joc strict personal, simplă erudiție și critică de texte.

⁸ L. Blaga, *Artă și valoare*, ..., p. 515.

⁹ L. Blaga, *Ființa istorică*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 11 ..., p. 307.

2. FENOMENOLOGIA

Termenul de *fenomenologie* este compus din „phainomenon” (*ceea ce apare, ceea ce este vizibil*) și „logos” (*discurs, știință*). El a fost utilizat de către Kant și, într-o manieră speculativă, de către Hegel. Gestul fondator în întrebuițarea termenului îi aparține lui Husserl. El preconizează întoarcerea spre lucrurile însele și elaborarea unei filosofii în calitate de știință exactă. El a intenționat să dea fundament și sens modernității. Acestui scop îi sunt subordonate toate cercetările sale logice și, ulterior, transcendente.

Însă, Husserl nu descrie realul așa cum îi apare el conștiinței, fapt prin care se abate de la primul criteriu stabilit, întoarcerea spre lucrurile însele, ci, punându-le între paranteze, le utilizează ca simplu pretext al circumscrierii actelor de conștiință, ridicându-se de la stratul inițial, trăirea intențională, la structura noetico-noematică a conștiinței, orientate întotdeauna înspre ceva din afară. Fenomenul nu este nici lucrul exterior conștiinței, nici aparența, ci, ceea ce Husserl numește *pura sa apariție pentru conștiință*.

Considerată retrospectiv, fenomenologia constituie o a treia cale de acces spre adevăr: amintirea și reamintirea în cazul lui Platon, adecvarea în cazul lui Aristotel și substituirea termenului de *veritas* cu cel de *alétheia* (adevărul ființei); este poteca pe care ne-o propune Husserl. Considerată prospectiv, fenomenologia este mai puțin un curent filosofic, cât un stil de gândire. Astfel, Heidegger se pronunță pentru un raport cu realitatea prin intermediul ființei. El se eliberează de metafizica tradițională și clasică, centrându-se asupra proiectului condițiilor care fac posibilă orice ontologie și, bineînțeles, deslușirea sensului ființei. Pentru J.P. Sartre, pornind de la Husserl și Heidegger, „gândirea modernă a realizat un progres considerabil reducând existentul la seria aparițiilor care îl manifestă”¹⁰. De aici, teza lui conform căreia *existența precede întotdeauna esența*, teză care stă la baza existențialismului. Doar M. Merleau-Ponty rămâne fidel unui anumit stil de problematică fenomenologică, de la *Fenomenologia percepției* până la ultimele sale manuscrise reunite în lucrarea *Vizibilul și invizibilul*.

Dar, gândirea este particularitatea unui existent în lume, care, după Blaga, nu cunoaște decât o țintă: „aceea de a exprima și defini fenomenul (sau regiuni întregi de fenomene) în termeni cât mai abstracti în însăși esența imediatității sale ca și conținut al actului de conștiință pură”¹¹. În cele *Trei scrisori asupra fenomenologiei*¹², Blaga subliniază următoarele: metoda husserliană are viciul că, tinzând să cuprindă esențialitatea total latentă a unui fenomen spiritual, se oprește în cele din urmă la sumarizarea fenomenelor sub specia esențialității lor, anulând orice concluzii

¹⁰ J. P. Sartre, *L'Être et le Néant*, Paris, Gallimard, 1943, p. 11.

¹¹ L. Blaga, *Cunoașterea luciferică*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 8 (*Trilogia cunoașterii*), Edit. Minerva, București, 1983, p. 360–361.

constructive; metoda fenomenologică, desigur interesantă, e în aceeași măsură sterilă; ea nu poate circumscrie particularitățile intelectuale ale dogmelor prin minuscunoaștere și antinomiile transfigurate, procese care vizează misterul ca mister în ordinea existenței.

Blaga se detașează de fenomenologie, căreia îi recunoaște câteva virtuți cognitive (poate să ducă la un spor de cunoaștere, atinge o luciditate nerealizată până la ea), atunci când o numește „fenomenologism”, dezvăluindu-i limitele. Fenomenologia propunându-și ca obiectiv să străbată prin desigurile accidentalului până la esența fenomenelor, neglijează îndreptățirea și a altor ținte de cunoaștere filosofică. În primul rând, ea este împotriva *problematicii constructive*. Or, după Blaga, *cunoașterea luciferică introduce constructivul în conștiința modernității*. În al doilea rând, „Opera de pretinsă purificare a fenomenelor ca atare întreprinsă de fenomenologi, e deci pentru cunoașterea luciferică destul de inutilă”¹³.

Anti-constructivismul fenomenologilor nu e susținut de nici o perspectivă analitică. Fenomenologia substituie *mitul raționalității unice și integrale* din epoca modernă prin alt mit, și anume acela *al evidenței absolute a intuiției eidetice sau categoriale*. Ea cade în „păcatul” pe care îl reproșează predecesorilor metafizicieni, căutând să cuprindă prin intuiție esențialitatea fenomenelor ca atare. După cum constată Blaga, fenomenologia nu e un început de mare mișcare filosofică, ci mai curând un sfârșit, o încheiere filosofică, o fundătură. „O fundătură – remarcă Blaga – poate să ofere priveliști, ce merită să fie văzute, dar nu e *drum*”¹⁴.

Rostul cunoașterii luciferice e acela de a deschide misterele existenței și de a le imprima variații calitative. Logicul nu se identifică la Blaga cu intelectul enstatic, dar el subsumează în orientarea sa spre obiect și iraționalul concret, adică implică și pune la lucru *intelectul ecstatic*. În acest context, minuscunoașterea nu trebuie privită ca o „lipsă” de cunoaștere, ci ca o cunoaștere realizată în altă direcție, ca un mod de cunoaștere solicitat de existența unor mistere de potență superioară. *Antinomia transfigurată devine forma de manifestare a minuscunoașterii*.

În câmpul epistemologic, nici transfigurarea și nici sensul ei nu au fost până la Blaga de nimeni remarcate. Dacă actul cunoașterii cuprinde obiectul, nu se poate decide sub unghi fenomenologic. Fenomenologul nu e chemat să dea sentința dacă un act de cunoaștere e autentic act de transcendere sau nu. În acest proces, Blaga ne propune trei niveluri ale revelării: *sensibilitatea și imaginația înțelegătoare*, precum și *înțelegerea conceptuală*. El admite două acte de transcendere asimetrice: *uman => divin sau transcendență* și *divin => uman sau transdescendență*. De asemenea, actul transcenderii e posibil și în cuprinsul vieții. Insului uman i s-a permis posibilitatea actului de transcendere în forma cunoașterii negative, dar, concomitent, i s-a refuzat cuprinderea transcendenței în chip pozitiv.

¹² Vezi „Revista de filozofie”, tom. XIII, nr. 12, p. 1489–1495.

¹³ L. Blaga, *Cunoașterea luciferică*, în: Lucian Blaga, *Opere*, vol. 8 ..., p. 362.

¹⁴ *Ibidem*, p. 363.

3. CONCLUZII CRITICE

În fenomenologie, obiectul nu mai este o existență ce se află în fața subiectului, ci aparține *trăirii preraționale, antepredicative* a subiectului transcendent. Fenomenul se constituie, așadar, în și prin subiect. El nu mai este aspectul sensibil al lucrurilor, care există independent de subiect, ci un produs al subiectului. Fenomenul nu este un produs al subiectului natural, ci un produs al *subiectului transcendent*. El nu este un dat empiric, ci unul *aprioric*. El devine cunoscut numai din momentul în care trăirea antepredicativă e depășită de cunoașterea predicativă prin structura noetico-noematică a conștiinței personale.

Husserl are meritul de a fi negat odată pentru totdeauna solipsismul, de a fi profesat teza conform căreia *subiectivitatea transcendentă e intersubiectivitatea*. Acest fapt pune în lumină importanța limbajului și comunicării în planul relațiilor interpersonale și în cele ale cosmosului uman. Formele logice se constituie intersubiectiv, în și prin limbaj, dar ele reflectă obiectul. Dacă subiectul transcendent s-ar fi descoperit și s-ar fi dezvoltat numai lui însuși, ar fi rămas o monadă, chiar dacă cu o fereastră deschisă spre lume. Dar el iese din sine în plan intersubiectiv, ia act de dialog și toleranță, condiția esențială a ceea ce îndeobște se numește *minima moralia*.

În fenomenologie, gândind, omul nu cunoaște lumea, ci o formează. Adevărul de tip aristotelic – *veritas* – e substituit cu *alétheia* (adevărul ființei). În schimb, în cazul fenomenologiei, omul nu mai este nici creatura umilă a teologilor, nici manifestarea absurdă a neantului, nici variabila unei structuri, ci un „ego” prin care se constituie însăși lumea în mod autonom și responsabil. Husserl concepe subiectul ca sursa ideală a obiectivității. Pentru el, lumea înconjurătoare există, dar nu poate fi altceva decât un corelat al conștiinței.

Lumea nu răsare decât în lumina conștiinței umane. În fenomenologie, cunoașterea lumii coincide cu constituirea ei. „Ființa se naște din însăși privirea eului”¹⁵. Subliniem, la cele două căi de acces la adevăr admise de Platon și Aristotel – amintirea și adevărea – Husserl ne propune o a treia cale, aceea a dezvoltării ego-ului prin lumea semnificațiilor posibile. Însă, numai prin intermediul limbajului poate fenomenologul să identifice sursa transcendentă a oricărui adevăr. Fenomenologia se prezintă ca „o luptă a limbajului împotriva lui însuși, pentru a atinge originarul”¹⁶.

Dacă subiectul utilizează limbajul sau limbajele datorită vorbirii, scrierii și a lumii semnelor, atunci *cultura* este ceea ce omul adaugă naturii sau, mai precis, ceea ce întrece natura. Funcția simbolică trebuie să fie în avans asupra obiectului ei și nu găsește realul decât depășindu-l în imaginar. Cum gândesc oamenii depinde de societate, dar ce gândesc depinde de ei înșiși. Semnificarea prin limbaj este cu totul altceva decât semnalizarea prin semne.

¹⁵ G. Berger, *Le Cogito dans la philosophie de Husserl*, Paris, Aubier, 1941, p. 38.

¹⁶ J. F. Lyotard, *La phénoménologie*, Paris, P.U.F., 1956, p. 45.

Ideile husserliene nu au o existență reală, ci numai una intențională: ele nu sunt existențe, ci *intenții*, nu entități, ci *ficțiuni*. Omul constituie lumea căreia în același timp îi aparține, deoarece fundamentul nu este nici lumea, nici subiectul, ci o relație mereu presupusă, în afara căreia termenii izolați nu au sens. Detașarea critică a lui Blaga de fenomenologie și construcția sa filosofică, deopotrivă meritorie și singulară în peisajul filosofic european al secolului al XX-lea, sunt dovezi incontestabile.